

Десислава Николова / Desislava Nikolova

ЯПОНИЯ – ИКОНОМИЧЕСКОТО ЧУДО НА 60-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В.

Japan – The Economic Miracle of the 1960s

Summary: *The 1960s have often been mentioned as the “Golden years” of Japanese economy. They were marked with accelerated urbanization, rising of the Gross National Product, stabilization of the Japanese middle class and personal wealth for the members of Japanese society as a whole. In spite of some cases of corruption and political scandals, the state’s development moved up and forward. The rising production of automobiles, stereo sets, home utilities, and even luxury goods became essential for the overall development of the country in the next decade. This is the period that sets the foundations of Japanese welfare and prosperity. Japan got famous all over the world for its fast resurrection. It became third among the richest countries of the world – after USA and Germany – in automobile manufacture and some other key machinery productions. The participation of Japan into the Organization for Economic Development and Partnership strengthened these tendencies.*

Key words: *Japan, economic miracle, welfare society, industrial rise*

Подобно на предходното десетилетие, шестдесетте години на ХХ в. започват в Япония със значително гражданско недоволство, този път относно предоговарянето на пакта за сигурност със САЩ. Предвижда се президентът на САЩ Дуайт Айзенхауер да пътува до Страната на изгряващото слънце, за да подпише договора, но всеобхватните демонстрации през май и юни 1960 г. водят до отмяна на визитата му и до оставката на японския премиер Киши Нобосуке. Друго драматично събитие, протекло направо пред телевизионните камери е убийството на председателя на Японската социалистическа партия (ЯСП) и критик на пакта за сътрудничество и сигурност между Япония и САЩ Инеджиро Асанума от десен екстремист на 12 октомври 1960 г. Публичността и демонстративността на това политическо убийство силно разтърсва японското общество.¹

Демонстрациите срещу пакта със САЩ и убийството на Асанума показват както социалнополитическите разделения, все още очевидни в Япония, така и променящата се динамика на американо-японските отношения. Въпреки драматичното начало на десетилетието, японците често определят 60-те години на ХХ в. като „златните години“ на следвоенния период. Това е времето, когато японското общество се фокусира върху необходимостта да възроди държавата

си и успява да постигне устойчив икономически растеж. Хаято Икеда, министър-председател на страната от 1960 до 1964 г., официално обявява, че японците ще станат богати. Доходите на хората според него следва да се удвоят до 1970 г. (всъщност това се постига още през 1967 г.). Средномесечният доход на глава от населението за периода от 1960 г. до 1967 г. нараства от 421 до 1676 долара. Икономическият растеж дава на гражданите ясна цел, около която те могат да изграждат своите социални институции – някои изследователи наричат процеса „БВП национализъм“.²

Десетилетието на 60-те години се приема като период на японското „икономическо чудо“, макар някои автори да поставят началото му още от 1955 г.³ За „баща“ на „японското икономическо чудо“ често се сочи известният японски икономист Сабуро Окита, който играе ключова роля в планирането и осъществяването на икономическата политика на няколко японски правителства от средата на 50-те до края на 60-те години на XX в. Другият икономист, с когото се свързва теоретичната основа на японското „икономическо чудо“ е проф. Арисава Хироми от Токийския университет. Тъй като в първите години след войната не е възможно да се разчита на вносни суровини, професор Хироми предлага т.нар. „метод на приоритетно производство“. Неговият план предвижда първо, увеличаването добива на въглища чрез концентриране на материали и капитал във въгледобивната промишленост, след това използване на големия въглищен добив за производство на стомана и накрая – инвестиране на увеличения приход от стомана в по-нататъшен добив на въглища.⁴ Така се създава основата за ускорено индустриално развитие на страната и преход към т.нар. „индустриална политика“. „Индустриалната политика“ е състояние на държавен контрол на индустриалното развитие и целево ориентиран характер на правителствената намеса в държавната икономика.⁵ Макар основата на икономическото чудо да се свързва с периода на следвоенната окупация на страната от САЩ, основната заслуга за ускорения икономически растеж не е на американската страна, а на отдадеността и дисциплината на японския народ. Американският принос се състои най-вече в поддържането, благоприятстването и насърчаването на международна среда, в която японските усилия да доведат до значими резултати.

Един от факторите, които позволяват на следвоенна Япония значително да подобри икономическите си показатели, са високите очаквания на вътрешния пазар. Конкуренцията вътре в страната е ожесточена, тъй като японските потребители изискват хубави стоки и първокласно обслужване срещу парите си. Онези японски компании, които оцеляват на вътрешния пазар, често откриват, че продажбата на техните продукти в чужбина е относително по-лесна. Такъв случай се оказва американският пазар. През 50-те и 60-те години Америка е суперсила в икономическо, политическо и военно отношение. Тази позиция на превъзходство се съпровожда с известна арогантност – на американците не им се налага да работят толкова упорито, колкото останалите, защото те са „номер едно“. Докато японските производители се стремят да предприемат

всяка промяна, която би подобрила качеството на продукта им, американските компании често изглеждат самодоволни. В допълнение, японските фирми не се страхуват да заемат идеи от конкурентите си, което им дава дългосрочни предимства в сферата на търговията.⁶

Шейсетте години са характерни с консолидацията, често наричана японски корпоративизъм, или тясното сътрудничество между правителството, бюрокрацията и големия бизнес. Някои японски изследователи го наричат „бюрокралично-индустриален комплекс“, противопоставяйки понятието на „военно-промишления комплекс“ на САЩ. Усещането за връзка правителство – бюрокрация – бизнес (т.нар. японски „железен триъгълник“) се дължи отчасти на взаимозависимостта на тези групи. Фондовете на политическите кампании на партиите идват като цяло от японския бизнес.⁷ В отговор бизнесът очаква изгодни за него държавни политики. Крупните японски корпорации често заделят суми за подаръци на правителствени членове и имат решаващо значение за поддържането на властта им. Бюрократите стават изключително влиятелни. Тяхната експертна оценка има значение и в известен смесъл прави политическите управници зависими от тях. В резултат бюрократите имат склонност да търсят възможности за наемане и последваща кариера за себе си или в бизнеса, или в политиката. Японското Министерство на външната търговия и индустрията (МИТИ)⁸ например има право да съветва относно бизнес стратегии, да улеснява отпускането на нисколихвените заеми, да осигурява приоритетен достъп до суровини и да установява производствени квоти. Членовете на това министерство имат висока компетентност и широко влияние, както и добре изградени мрежи от персонални контакти в промишлеността и правителството, така че след пенсиониране те са много търсени от бизнеса като експерти и консултанти.

В същото време бизнесът се обединява, за да се представлява пред правителството от влиятелни лобиращи групи. Така например Кейданрен (Федерацията на икономическите организации в страната) има като свои членове десетки водещи компании в Япония.⁹ Федерацията става особено влиятелна след обявяването на японската независимост през 1952 г. и играе важна роля в решаването на редица важни икономически въпроси. Фактор за това, разбира се, са и връзките ѝ с управляващата Либерално-демократическа партия (ЛДП). Друга такава организация е Никкейрен (Японска федерация на работодателските асоциации), създадена през 1948 г. като противотежест на нарастването на силата на профсъюзите, която през 60-те години продължава да бъде средство за подsigуряване на политики, благоприятстващи икономическото развитие.

Фактор за успеха на насочената към бърз ръст икономическа политика на Япония е повишеното ниво на грамотност и образование на населението. Тук определена заслуга имат окупационните реформи в следвоенния период и особено акцентът върху практическото приложение на науката в индустрията.

Японската промишленост получава силен тласък за развитие и благодарение на благоприятните за нея геополитически тенденции през разглеждания

период. През 60-те години на миналия век, в контекста на засилващо се американско участие във Виетнамската война и особено поради наличието на американски военни бази на японска територия, значението на Япония за САЩ в стратегическо отношение прогресивно нараства. В замяна на сътрудничеството в отбраната, на Япония се дават специални икономически преференции. Йената например удържа своето ниво от 1949 г. (360 йени за долар) и през 60-те години, което прави японския износ много евтин. Инфлацията в американската икономика поради Виетнамската война също означава, че Япония е в състояние да увеличи своите чужди валутни резерви. На японски продукти, предназначени за САЩ, се дава преференциален достъп до американските пазари. Пример за това е експортът на японски леки автомобили за САЩ. През 1967 г. са експортирани 370 000 превозни средства, а през 1971 г. цифрата е вече 2,4 милиона. Стойността на общия японски експорт за САЩ през този 5-годишен период нараства от 10 на 24 милиарда долара.¹⁰ До 70-те години на ХХ в. сделката „военна сила в замяна на икономическа мощ“ е приемлива за американското правителство. САЩ осигуряват отбраната на Япония в съответствие със сключеното на 8 септември 1951 г. и подновено през 1960 г. Споразумение за сигурност. Благодарение на това, на Япония ѝ се налага да харчи само 1% от своя БВП за отбрана, а другите средства се пренасочват за развитие на икономиката и технологиите ѝ. След успеха на японското икономическо чудо обаче се открива реална възможност Япония да се превърне в основен съперник на САЩ в световната икономика. Тази тенденция започва ясно да се чувства в края на 70-те години, което променя американската външнополитическа нагласа – последната вече не е така благосклонна към ускореното развитие на японската промишленост за сметка на поддържането на отбранителен американски военен контингент в страната.

Между 1959 и 1961 г. Япония отбелязва изключителния годишен растеж от 12%, получил на японски название Игато Кейки (бумът „Игато“ – по името на едно от митичните месторождения на японския народ). Макар и съпътстван от множество сътресения, ръстът между 1965 и 1970 г. е още впечатляващ и бива наречен Идзанаги Кейки (бумът „Идзанаги“ – по името на един от японските богове на сътворението). Японската икономика остава силно защитена. Осъзнавайки, че международната интеграция е изключително важна за икономическото развитие на страната, японският бизнес и политически елит се стреми да включи страната си в международните финансови институции. Този процес започва още в първото следвоенно десетилетие. Членството на Япония в Международния валутен фонд и Световната банка е факт още от 1952 г.¹¹ Въпреки приемането на Япония в Генерално споразумение за митата и търговията (ГАТТ) през 1955 г., японските пазари се отварят бавно за чуждестранната конкуренция.¹² Първи са онези, при които Япония няма от какво да се страхува. Значителните капитали, натрупани от спестяванията на домакинствата, позволяват да се продължи политиката на масово откриване на работни места и редовно повишаване на заплатите. Това поддържа високо потребле-

нието.¹³ Противно на разпространеното мнение, че Япония е преди всичко изнасяща сила, от този период именно вътрешното търсене е двигателят на растежа. През 1960 г. износьт представлява все още едва 11% от brutния вътрешен продукт.¹⁴

Комбинацията от изброените по-горе фактори дава възможност Япония да се присъедини към групата на най-индустриализираните нации в Организацията за икономическо развитие и сътрудничество (ОИСР) през 1964 г. и да се превърне в третата най-голяма икономика (след тези на САЩ и ФРГ) в света до края на десетилетието. Много е показателен фактът, че Япония се присъединява към ОИСР с анекс от 17 резерви от страна на Великобритания и страни на Британската общност, основани на японската политика на капиталова либерализация.¹⁵

През 50-те години на века тежката промишленост е в челните редици на икономическия растеж. Популярен лозунг по това време е „тежки, дебели, дълги, големи“, защото такива са характеристиките на продуктовете гама на стоманодобива, производство на кораби и тежки машини. Стойността на експорта в сферата на желязодобивната и стоманена промишленост между 1960 и 1970 г. нараства приблизително 7 пъти; в корабостроенето, металообработването и производството на мотоциклети – 5 пъти; на автомобили – 4 пъти. През 60-те години на XX в. Япония става най-големият производител на кораби и третият най-голям (след САЩ и СССР) производител на желязо и стомана в света.¹⁶ Към края на десетилетието Япония е също трета в света по производство на автомобили, цимент, хартия и изкуствени торове. С развитието на електротехниката, електрониката и фината техника от 60-те г. лозунгът в производството започва да се променя на „леки, тънки, къси, малки“¹⁷. Производството на часовници нараства 35 пъти, на телевизори – 14 пъти, на радио и касетофони – 4 пъти. Японските продукти наводняват света и започват да печелят и сега актуалната си репутация за качество и надеждност.¹⁸

От 60-те години нататък страната повишава международната си конкурентоспособност: през 1960 г. е приета програма за либерализация на търговията и външния стокообмен. Управляващите не се отказват от икономическия надзор, но деловите среди оказват съпротива на опитите ѝ. През 1964 г. например японският парламент Диета отхвърля внесения от МИТИ проектозакон, предвиждащ по-тясно взаимодействие между държавата и частните предприятия.¹⁹ Предприетите мерки за въвеждане на системи по контрол на качеството, чието начало е поставено с дейността на проф. Уилям Деминг и проф. Джоузеф Дюран през 50-те години на миналия век, от 1962 г. са продължени с първите групи (кръжоци) по контрол на качеството. Тези първи групи са основани като форма за постоянно усъвършенстване с участието на всички в държавната тогава Японска телефонно-телеграфна корпорация²⁰. Впоследствие системи за управление на качеството се въвеждат в почти всички отрасли на промишлеността като през 60-те години се говори за „тотален контрол на качеството“. Знакова в това отношение е системата „точно навреме“ на „Тойота“, чието

начало се поставя около 1954 г. Стремителното развитие на японските компании „Тойота“ и „Сони“ през 60-те години бележи появата на нови индустриални гиганти на световната сцена.²¹

При жестоко развихрилите се съперничество и концентрация на пазара в Япония надделяват шест големи индустриални групировки, произвеждащи 40% от националната продукция: „Мицубиши“, „Сумимото“, „Мицуи“, „Фуджи“, „Санва“ и „Дайчи“. Откриването на работни места и повишаването на производителността обаче се дължат по-скоро на малките и средни предприятия и производства. С влизането на Япония в ОИСР през 1963 г. конкуренцията все повече се интернационализира. За да се справи с нея, МИТИ хвърля усилия в построяването на огромни конгломерати, способни да осъществяват значителни икономии, но така влиза в противоречие с антитръстовите закони. Те ограничават до 30% дела на една групировка на пазара. За да избегнат прекаленото уедряване, някои японски обединения се свързват с чуждестранни фирми главно от областта на автомобилостроенето. Така например „Мицубиши“ се свързва с „Крайслер“, а „Исудзу“ с „Дженерал Моторс“. Властта на МИТИ е още по-оспорвана, особено от пресата.²² Ролята му на „мозъчен тръст“ и основен двигател на японската икономика постепенно намалява и една от причините за това е възникването на независими от него групировки. Те или са свързани с банкови кръгове („Санва“, „Дайчи“), или, тъй като се занимават с електроника, притежават по-съвременна структура („Мацушита“, „Хонда“, „Сони“, „Канон“, „Паяниър“, „Акаи“). В края на десетилетието, през 1970 г. Япония вече е първа в света по производство на радиоапарати, телевизори, шевни машини, фотоапарати, пиана, електронни микроскопи, както кораби и двигатели.²³

Една от социалните характеристики на следвоенния период в Япония, е промяната в демографската сфера. Докато нивото на раждаемостта през 50-те години е високо, със забележителния икономически растеж на 60-те идва тенденцията към много по-малки семейства. Докато до този момент икономическата ситуация мотивира родителите да имат повече деца, защото това подsigурява повече приходи за семейството, новата икономическа ситуация насърчава раждането на по-малко деца, за да бъдат подsigурени по-добре, да се гарантира образованието и просперитета им. Намаляването размера на семействата е допълнително стимулирано от друга социална промяна – урбанизацията. Промяната на пропорцията от 56% градско население през 1955 г. на 72% през 1970 г. е красноречива в това отношение. Процесът на ускорена урбанизация има своите социокултурни ефекти. В селскостопанските райони общностите са сплотени, със силни междуличностни и общностни връзки. Това значително се променя с преместването към градовете, като за по-възрастните роднини е трудно да последват децата си, предвид ограничената площ на градските жилища.²⁴

Ускорената урбанизация означава, че развитието на инфраструктурата в страната се забавя. С основна цел икономическия растеж, японското правителство не е склонно да прави преки разходи за социално благосъстояние, като

продължение на предишни практики. В резултат в градовете типична картина стават задръстените пътища, лошите санитарни условия, малкото пространство за паркове, малко центрове за свободното време (особено тези, които са публично достъпни) и изключително малки жилищни квартали. Цените на жилищата също нарастват драматично. Между 1955 г. и 1970 г. например цената на градската жилищна площ нараства средно 15 пъти, а в шестте най-големи японски града – 20 пъти, увеличавайки значително финансовите разходи за издръжка на жителите им.

В същото време по-малкото деца и рязко нарастналите доходи на японските семейства водят до бум на вътрешното потребление. През 60-те японците са обхванати от потребителска треска – купуват масово телевизори, стерео уреди, по-големи домакински уреди, както и стоки на лукса. Поддържането на вътрешното потребление е правителствена политика с цел увеличаване на държавния промишлен доход. Нивата на потребление се удвояват между 1955 г. и 1970 г. Увеличават се разходите за развлечения и дейностите през свободното време.

Осемнадесетите Олимпийски игри, проведени в Токио през октомври 1964 г., също изпращат ясен сигнал за възхода на Япония. Това са първите Олимпийски игри, провеждани в Азия въобще. Те дават шанс да се покаже нова Япония на света в най-добрата ѝ светлина. Олимпийският стадион, изграден за игрите по дизайн на архитекта Танги Кендзо, се превръща в истински впечатляваща гледка. Домакинството на олимпийски игри донася не само престиж, но и сериозни търговски приходи и бизнес контакти на страната.

Огромният икономически растеж има, за съжаление, и обратна, негативна страна. Той например се превръща в основен фактор за унищожаването и замърсяването на околната среда. Това не е изненадващо развитие с оглед на бума в тежката промишленост, рязко нарастващите нива на урбанизация и разположението на индустрията и населението по протежението на японските брегове, особено по Източното крайбрежие и Вътрешно море. Мегаградовете в пояса Токио – Нагоя – Осака – Кобе се разрастват с нарастване на автомобилното производство и потребление, допринасяйки за сериозното екологично замърсяване. Водните пътища и океани, близки до големите градове, са пълни с отпадъчни води. Най-добре известният случай на японско промишлено замърсяване²⁵ на водите дава названието на т.нар. „Болест Минамата“ (живачно натравяне, получило названието си по името на залив в префектура Кумамото, о. Кюшу). Този случай от 1953 г. и начинът, по който е решен проблемът, отразява силата на големия бизнес в следвоенна Япония, индустриалните приоритети на правителството и безпомощността на обикновените жители. Години наред корпорацията „Ниппон Чизо“, за която се твърди, че изхвърля вторичен продукт метилов живак от производството на торове отрича да извършва нещо нередно и отива дотам, че наема гангстери (якудза) да заплашва протестиращите. Отхвърлят се констатациите на лекарите, разследващи проблема. Правителството предприема действия чак след провеждането на демонстрации с широко участие в завода, придружени от усилен медиен натиск и чуждестранна

намеса. Дори тогава обширният Закон за мерките срещу замърсяването, приет през 1967 г. (предшестван от редица по-специфични мерки от края на 50-те и началото на 60-те години) е сравнително мек. това означава, че японците плащат висока цена за тяхното икономическо чудо. Едва през 70-те години са взети съществени мерки по проблемите със замърсяването в Япония.

Японското „икономическо чудо“ не е постигнато внезапно, то е серия от малки, но значими стъпки, които като цяло водят до замогването на нацията и благоденствието на обществото. През 50-те и 60-те години на ХХ век се поставят основите на съвременните икономически, политически и социални структури в Япония. Благосъстоянието е характерно за по-голямата част от обществото. Това ограничава политическите търкания и предопределя широка обществена подкрепа за новата роля на Япония като „фабрика“ на света. Обособява новата „средна класа“ в японското общество. Когато страната успява да консолидира икономическата си позиция и през следващите две десетилетия, японските постижения и практики фокусират вниманието на външния свят. Благодарение на „икономическото чудо“ от 60-те години на ХХ в., „произведено в Япония“ се превръща в символ на високо качество и иновативност – образец за подражание, наложил се трайно не само в регионален, но и в глобален план.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Калве, Р.** Японците: Историята на един народ. София: РИВА, 2005, с. 244

² Понятието „Брутен вътрешен продукт (БВП) национализъм“ се използва в смисъл, че японските граждани са обединени в мисловния модел на потреблението като една от целите на просперитета и благополучието.

³ Вж. напр. **Тумаков, А., П. Чижов.** Новейшая история стран Восточной Азии (1945–2000 гг.). Штрих, Харьков, 2001, с. 18

⁴ **The Cambridge History of Japan.** V. 6. Cambridge University Press, 1991, p. 653, p. 500

⁵ **Forsberg, A.** “America and the Japanese Miracle. The Cold War Context of Japan’s Postwar Economic Revival 1950–1960”. University of North California Press, Chapel Hill & London, 2000, p. 27

⁶ **Тумаков, А., П. Чижов.** Новейшая история стран Восточной Азии (1945–2000 гг.); Штрих, Харьков, 2001, с. 206

⁷ Според Р. Калве. (**Калве, Р.** Японците: Историята на един народ. София: РИВА, 2005) през 60-те години на ХХ в. цифрата е около 90% .

⁸ МИТИ е създадено през 1949 г.

⁹ **Найденев, Н.** Следвоенната система за корпоративно управление в Япония и измененията в нея през 90-те години на ХХ век. – В: Икономически изследвания, 2005, № 3, с. 124–150.

¹⁰ **Ангелов, Ив.** Следвоенната стопанска политика на Япония – поуки за България. – в-к „Пари“, бр. 94, 22 април 1995.

¹¹ **Стефанов, Н.** Японската рецепта за индустриалната политика в етапа на възстановяване и преход към пазарни отношения от края на 40-те до края на 50-те години. – В: Икономика, 1993, № 5, с. 36–39.

¹² Членството на Япония в ГАТТ от 1955 г. има значение за присъединяването ѝ към ОИСР. Европейските страни, опасяващи се от конкуренцията на японските стоки, не бързат да „отварят“ вратите на своите пазари. Освен това правителството на Великобритания се противопоставя на присъединяването на Япония към Общо споразумение за тарифите и търговията (ГАТТ), без да взима под внимание това, че САЩ я поддържат по този въпрос. Молбата на Япония е отклонявана до 1955 г., когато тя най-накрая става негов член на Общото споразумение. Но дори тогава 14 държави, в това число Великобритания и Австралия, на основание чл. 35 от ГАТТ, заявяват нежелание за разпространението на японски стоки на принципа на „най-облагодетелствана нация“.

¹³ **Калве, Р.** Японците: Историята на един народ. София: РИВА, 2005, с. 247.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Въпреки тези резерви, в продължение на много години Япония продължава да прилага политика по капиталова либерализация, която съществено се различава от предписанията на ОИСР за страните-членки по този въпрос. Вж. по-подробно: **Ангелов, Ив.** Следвоенната стопанска политика на Япония – поуки за България. – в. Пари, бр. 94, 22 апр. 1995.

¹⁶ **Матеев, Ил.** Периоди на възход и модернизация на Япония. – В: Международни отношения, 2010, № 1–2, с. 171–204.

¹⁷ **Henshall, K.** A History of Japan: From Stone Age to Superpower. Palgrave, Macmillan, 1999, 2004, p. 157.

¹⁸ **Кандиларов, Е.** България и Япония: От Студената война към XXI век. София: Дамян Яков, 2009. с. 58.

¹⁹ **Калве, Робер.** Японците: Историята на един народ. София: РИВА, 2005, с. 249.

²⁰ **Стефанов, Н., Е. Кандиларов.** Япония: икономика, технологии, иновации, управление. София: Изток – Запад, 2014, с. 488–491, 540.

²¹ **Мангъл, Дж.** Компаниите, които промениха света. София: Сиела, 2012, с. 180–185, 203–208.

²² **Калве, Р.** Японците: Историята на един народ. София: РИВА, 2005, с. 248.

²³ Пак там.

²⁴ **Кандиларов, Е.** Как Япония се превърна в световна икономическа сила. – В: Ново време, 2011, № 9–10, с. 77–100.

²⁵ **Beasley, W.** Modern History of Japan, Frederick A. Praeger, Inc., Publishers, New York and London, 1963, p. 214.